

дзе мовы слова запазычана з венгерскай праз польскую, дзе мела значэнні 'змагар супраць туркаў', 'лакей, слуга', 'салдат', а значэнне 'народны танец' развілося ва ўкраінскай мове самастойна.

**2.2.** Запазычанне з адной мовы трапіла ў дзве мовы з рознымі значэннямі праз розныя мовы-пасрэдніцы. Беларуская-балгарская: балг. *лифт* 'паветраная вяровачная лінія' – ад ням. *lift* 'тс', дзе ад англ. *lift* 'ліфт' (БЕР 1986, III, 434) // бел. *ліфт* – 'пад'ёмная машына з кабінай для перамяшчэння людзей, грузаў у шматпавярховых дамах, шахтах і пад.' – з рус. *лифт*, якое з англ. *lift* 'тс' (ЭСБМ 1990, VI, 13); балг. *гума* 'эластычны каўчукавы матэрыял' – праз фр. *gomme* і ням. *Gummi* ад лац. *summi* (БЕР 1979, I, 294) // бел. *гума* 'эластычны матэрыял, які атрымліваецца шляхам вулканізацыі каўчука' – магчыма, праз польск. *guma* ад лац. *summi* (ЭСБМ 1985, III, 114).

Беларуска-чэшская: бел. *сардэлька* 'тоўстая кароткая сасіска' < рус. *сарделька* 1. 'тоўстая кароткая сасіска', 2. ж. устар. 'тое ж, што *сардель*' < *сардель* 1. 'рыба сям. селядцовых'; 2. 'тоўстая кароткая сасіска' < італ. *sardella* 'рыба' < лац. *sardina* 'рыба, якую лавілі каля сардзінскага ўзбярэжжа' (Фасмер 1996, III) – чэш. *sardelka* 'анчоус, сардзінка' < італ. *sardella* < лат. *sardina*.

Беларуска-ўкраінская: бел. *дыван* < польск. *dywan* 'дыван' < 'пакой, засцелены дыванамі' < тур. *divan* 'двор, сход' // укр. *диван* 'канапа' з той жа турэцкай, але праз рускую ці французскую мовы, дзе лексема абазначае мэблю (ЭСБМ 1988, IV, 165).

**2.3.** У адну мову запазычаная лексема трапіла непасрэдна з мовы-крыніцы, у іншую – праз мову-пасрэдніцу.

Беларуска-балгарская: балг. *панталони* – 'верхняя вопратка, якая прыкрывае ногі і ніжнюю частку тулава да паясніцы' – з фр. *pantalons* 'штаны' (БЕР 1996, V, 48) // бел. *панталоны* – 1. 'тое, што і штаны'; 2. 'частка ніжняй жаночай бялізны ў выглядзе трусоў свабоднага крою' – праз рус. *панталоны* або польск. *pantalony* з заходнееўрапейскіх моў (ЭСБМ 1993, VIII, 151); балг. *май* – 'пяты месяц каляндарнага года' – праз сярэднягрэч. *μαῖος* 'тс' з лац. (БЕР 1986, III, 615) // бел. *май* 1. 'пяты месяц каляндарнага года'; 2. 'зелень для ўпрыгожвання' – запазычанне з лацінскай *māius* (ЭСБМ 1990, VI, 165); балг. *аванс* – 1. 'грашовая сума, якая даецца ці бярэцца як перадаплата'; 2. 'перадача ў спорце' – з фр. *avance* 'тс' (БЕР 1979, I, 2) // бел. *аванс* – 'грошы або іншыя маёмасныя каштоўнасці, што выдаюцца ў лік будучых плацяжоў' – новае запазычанне з рускай мовы (як тэрмін), у рускай мове з пачатку XIX ст. з фр. *avance* (*avancer*) 'тс' (ЭСБМ 1978, I, 68).

Беларуска-чэшская: бел. *доза* 'порцыя' < ням. *Dose* 'тс' < галандск. *doos* 'пачак, каробка, якая ўтрымлівае дозу, порцыю' – чэш. *doza* 'аздобленая ёмкасць' < галандск. *doos* (Holub, Lyeer 1978, 139).

Пераважная большасць аманімічных пар лексем, прааналізаваных намі, маюць агульнага славянскага продка. Такіх генетычна звязаных міжмоўных амонімаў найменшая колькасць у беларускай і ўкраінскай мовах: гэтыя мовы вельмі блізкія, самыя блізкія не толькі сярод разгледжаных моўных пар, але і ўвогуле сярод славянскіх моў. З гэтай прычыны выпадкі семантычнага супадзення фармальна падобных беларускіх і ўкраінскіх лексем больш верагодныя і частыя, чым выпадкі семантычных разыходжанняў паміж імі. Паміж беларускай і ўкраінскай мовамі склалася сітуацыя, нетыповая для іншых славянскіх моў: беларуска-ўкраінскія міжмоўныя амонімы – часцей вынік выпадковага супадзення, чым рознага развіцця этымалагічна звязаных слоў.

#### СКАРАЧЭННІ

**БЕР** – Български етимологичен речник / под ред. на Вл. И. Георгиев. София, 1971–2011. Т. 1–7; **ЭСБМ** – Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1978–2010. Т. 1–13.

#### БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. СПб., 1996.

Holub J., Lyeer S. Stručný etymologický slovník jazyka českého. Praha, 1978.

Ivašina N., Janovec L., Rudenka A. Falešní přátelé překladatele. Ілжывыя сябры перакладчыка. Praha, 2006.

Паступіў у рэдакцыю 25.03.13.

**Алена Мікалаеўна Рудэнка** – доктар філалагічных навук, прафесар кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства.

**Таццяна Яўгенаўна Анікеенка** – перакладчык прыватнага прадпрыемства «Рыард».

УДК 811.161.3

А. С. СІДАРЭНКА

### СРОДКІ МОЎНАЙ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ ЭМОЦЫІ СТРАХУ (на матэрыяле мовы твораў беларускай мастацкай літаратуры)

**Рэзюме.** Пасвяцана апісанню і класіфікацыі асноўных спосабаў і сродкаў языковай рэпрэзентацыі эмоцыі страху ў сучасным беларускім літаратурным мове на матэрыяле произведений В. Короткевича, В. Быкова, К. Чорного. Затрагивается проблема трактовки основной категории эмотиологии – категории эмотивности. Анализируются три основных способа языковой репрезентации эмоции страха: выражение, номинация и описание. Рассматриваются такие средства выражения эмоции страха, как эмотивные междометия, эмотивные высказывания и интонационные средства. Описываются лексические и фразеологические номинанты эмоции страха. Выделяются четыре разновидности средств описания эмоции страха: описание особенностей внешнего проявления эмоции страха; описание последствий, к которым может привести состояние страха;

описание предметов и их качеств, способных внушить страх; отсылка читателя к общеизвестным, стереотипным ситуациям, имеющим отношение к эмоции страха.

**Ключевые слова:** языковая репрезентация эмоций; способы и средства языковой репрезентации эмоций; выражение, номинация и описание эмоций; эмотивные междометия; эмотивные высказывания; квазисинонимы.

**Abstract.** The article is devoted to the description and classification of the main methods and means of language representation of the emotion of fear in the modern Belarusian literary language based on the works by V. Korotkevich, V. Bykov, K. Chorny. The article deals with the problem of interpretation of the main category of emotiology – the category of emotiveness. Three main methods of language representation of the emotion of fear are analysed: expression, nomination and description. Such means of expression of the emotion of fear as emotive interjections, emotive utterances and prosodic means are examined. Lexical and phraseological means of nomination of the emotion of fear are described. Four types of the means of description of the emotion of fear are revealed: the description of peculiarities of outward manifestation of the emotion of fear; the description of consequences to which the emotional state of fear can lead; the description of objects and their qualities which can cause fear; reference to well-known, stereotyped situations which are associated with the emotion of fear.

**Key words:** language representation of emotions; methods and means of language representation of emotions; expression, nomination and description of emotions; emotive interjections; emotive utterances; quasi-synonyms.

У апошній чвэрці XX ст. у сувязі з актывізацыяй лінгвакультуралагічных і псіхалінгвістычных даследаванняў у рэчышчы антрапалагічнай навуковай парадыгмы значна павялічылася цікавасць лінгвістаў да вывучэння эмацыянальнай сферы чалавека і сродкаў яе вербалізацыі. Ужо з 1980-х гг. пачынае актыўна развівацца такое адгалінаванне мовазнаўчых ведаў, як лінгвістыка эмоцый. Аднак, нягледзячы на існаванне вялікай колькасці даследаванняў (В. І. Шахоўскі (гл. Шаховский 2007, 3–13), Л. Г. Бабенка (гл. Бабенко 1986), В. Я. Філімонава (гл. Филимонова 2007), Д. А. Раманаў (гл. Романов 2004), Я. У. Копасаў, Л. Я. Антонова, І. Г. Нікольская, І. А. Марозава, Ю. І. Дончанка і інш.), у якіх разглядаюцца розныя аспекты моўнага адлюстравання эмоцый, адсутнічае адзінства ў трактоўцы адной з асноўных катэгорый эматыялогіі – эматыўнасці. Так, Л. А. Калімуліна ў артыкуле «Сучасныя трактоўкі катэгорыі эматыўнасці» адзначае, што цяжкасць карэктнага вызначэння эматыўнасці тлумачыцца галоўным чынам аб'ектыўнымі фактарамі, напрыклад «немагчымасцю выразнага вызначэння мяжы эмацыянальнага ў мове, што з'яўляецца следствам недаступнасці пачуццёвай сферы для непасрэднага назірання і ўспрымання» (Калімуліна 2006, 71).

Існуюць розныя меркаванні наконт прыроды катэгорыі эматыўнасці. З аднаго боку, эматыўнасць разглядаецца як функцыянальна-семантычная катэгорыя, што падкрэслівае яе дзейны характар (актуалізуецца ў гаворцы), з другога – акцэнтуюцца яе кагнітыўны аспект, гэта значыць эматыўнасць вызначаецца як полістатусная кагнітыўная катэгорыя. Паводле В. Я. Філімонавай, паколькі аб'ектам даследавання пры вывучэнні рэалізацыі катэгорыі эматыўнасці могуць быць як адзінкі, якія складаюць тэкст (словы, сказы), так і цэлыя тэксты, можна паўнапраўна разважаць пра кагнітыўны аспект катэгорыі эматыўнасці, якая «мае катэгарыяльны статус на розных узроўнях моўнай сістэмы і ў маўленні – фаналагічным, лексічным, на ўзроўні сказа і тэксту, інакш кажучы, мае полістатусны характар» (Філімонова 2007).

Спрэчным застаецца таксама пытанне пра аб'ём катэгорыі эматыўнасці, гэта значыць пра сродкі моўнай рэпрэзентацыі эмоцый. Адны лінгвісты (І. У. Арнольд, М. А. Красаўскі і інш.) услед за В. І. Шахоўскім аб'ядноўваюць паняцце эматыўнасці з ацэнчнасцю і абмяжоўваюць эматыўную лексіку словамі, якія выражаюць эмоцыі, іншыя – не пагаджаюцца з тым, што ігнаруецца лексіка, якая выконвае функцыю намінацыі эмоцый, і мяркуюць, што эмацыяны стан чалавека можа быць рэпрэзентаваны ў мове рознымі спосабамі: праз непасрэднае выражэнне (выклічнікі, інвектыўная лексіка, клічныя канструкцыі), з дапамогай прамой намінацыі (напрыклад, радасць, страх, агіда, нянавісць, асалода) і праз апісанне (мімікі, жэстаў, рухаў, асаблівасцей гаворкі і голасу і г. д.).

Аналіз мовазнаўчай літаратуры, якая прысвечана праблеме лінгвістычнай трактоўкі катэгорыі эматыўнасці і вызначэння сродкаў моўнай рэпрэзентацыі эмоцый, дазваляе зрабіць выснову аб недастатковай вывучанасці гэтых пытанняў. Нягледзячы на значную цікавасць сучаснай лінгвістыкі да эмацыянальнай сферы чалавека і асаблівасцей яе выражэння ў мове, у айчынным мовазнаўстве гэты кірунак абмежаваны асобнымі працамі, якія прысвечаны вывучэнню экспрэсіўнага патэнцыялу сінтаксісу твораў мастацкай літаратуры (В. У. Русак), экспрэсіўных сінтаксічных фігур і іх класіфікацыі (Н. Э. Шандроха), экспрэсіўна-ацэнчнага кампанента размоўнай лексікі (А. Баровец, Я. М. Камароўскі, І. Р. Шкраба), сінаніміі суфіксаў з эмацыянальнай ацэнкай і дэмінітываў у беларускім фальклоры (А. К. Малюк), эмацыянальна-экспрэсіўнай лексіцы беларускай мовы (В. П. Красней, М. Я. Цікоцкі), эмацыянальна-экспрэсіўнай афарбоўкі фразеалагізмаў (В. П. Красней), кагнітыўнай структуры і сродкаў выражэння катэгорыі мадальнасці ў беларускай мове (Н. Ю. Паўлоўская), паняцця канатацыі і яе кампанентнага складу (В. Д. Старычонок), праблемы ўзаемаадносін эмацыянальнасці, ацэнчнасці і экспрэсіўнасці (В. В. Урбан). Асобна трэба адзначыць працу А. В. Доўгаль (гл. Доўгаль 2008), у якой упершыню катэгорыя эматыўнасці вызначаецца і апісваецца як функцыянальна-семантычная, выяўляюцца і сістэматызуюцца рознаўзроўневыя сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове. Аднак па-ранейшаму ў айчынным мовазнаўстве застаюцца недаследаванымі такія спосабы вербалізацыі эмоцый, як намінацыя і апісанне, а таксама ўласцівыя ім сродкі рэпрэзентацыі эмоцый.

Аб'ектам вывучэння ў дадзеным даследаванні з'яўляюцца асаблівасці моўнай рэпрэзентацыі эмоцыі страху ў беларускай мове, а прадметам – комплекс моўных сродкаў і спосабаў перадачы эмоцыі страху ў сучаснай беларускай літаратурнай мове. Мэта даследавання – вылучыць, сістэматызаваць і ахарактарызаваць асноўныя спосабы і сродкі моўнай рэпрэзентацыі эмоцыі страху на матэрыяле мовы твораў мастацкай літаратуры.

Фактычным матэрыялам даследавання паслужыла мова твораў У. Караткевіча («Дзікае паляванне караля Стаха», «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні»), В. Быкава («Знак бяды»), К. Чорнага («Пошукі будучыні»), у якіх было выяўлена метадам суцэльнай выбаркі 1097 выпадкаў моўнай рэпрэзентацыі эмоцыі страху.

Страх – адна з найбольш значных для чалавека эмоцый, здольная аказваць моцнае ўздзеянне на розныя аспекты яго жыцця. Страх разглядаецца даследчыкамі як сукупнасць розных варыянтаў адной і той жа эмоцыі (модусамі эмоцыі страху з'яўляюцца трывога, спалох, уласна страх і жах) або як базавая эмоцыя, якая ўяўляе сабой групу падобных па вызначаных параметрах эмоцый (напруга, асцярога, турбота, трывожнасць, боязь, жах, спалох). Страх, як і іншыя эмоцыі чалавека, можа быць рэпрэзентаваны ў мове трыма асноўнымі спосабамі: непасрэдным выражэннем (вытворныя і невытворныя эматыўныя выклічнікі, эматыўныя выказванні, інтанацыйныя сродкі), прамой намінацыяй (лексічныя адзінкі, якія належаць да розных часцін мовы, і фразеалагізмы), апісаннем (галоўным чынам лексічныя адзінкі, якія ўжываюцца для апісання асаблівасцей знешняй праявы эмоцыі страху).

**1. Сродкі выражэння эмоцыі страху** (прыкладна 11 % ад агульнай колькасці выяўленых выпадкаў рэпрэзентацыі эмоцыі страху). Паколькі сродкі выражэння асноўных эмоцый у сучаснай беларускай мове дасканала вывучаны і сістэматызаваны ў працах А. В. Доўгаль, адзначым толькі асобныя моўныя адзінкі (эматыўныя выклічнікі, эматыўныя выказванні, інтанацыя), якія выкарыстоўваюцца ў прааналізаваных мастацкіх творах для непасрэднага выражэння эмоцыі страху. У вузкім сэнсе слова выражэнне эмоцый звязана з маўленчымі рэакцыямі, якіяносяць спантанны характар і не цалкам усведамляюцца суб'ектам эмоцыі; выражэнне эмоцый заўсёды зыходзіць ад суб'екта эмоцыі. Такім чынам, да моўных сродкаў выражэння эмоцыі страху належаць:

**1.1. Лексічныя сродкі** (прыкладна 6,8 %): а) невытворныя эматыўныя выклічнікі (*а, ах, ой*), напр.: – *А! – крыкнула яна коратка і спуджана і затрэсла адмоўна галавой* (У. К.-1); б) вытворныя эматыўныя выклічнікі (*О Божа! Усемагутны Божа! Божа ж мой! Бацюхны! Госпадзе! Сілы нябёсныя!*), якія суправаджаюць большасць эмоцый чалавека, напр.: – *Божа! Божухна! – На тварах гэтых бандзюкоў я пабачыў жах...* (У. К.-1). Вызначаныя эматыўныя выклічнікі належаць да разраду многафункцыянальных выклічнікаў, якія могуць выражаць розныя па мадальнасці эмоцыі: напр., вытворны выклічнік *Божа!* выкарыстоўваецца для перадачы здзіўлення, радасці, захаплення, адчаю, спалоху. Гэта тлумачыцца тым фактам, што эмоцыя страху не мае спецыялізаваных выклічнікаў, якія служаць для непасрэднага выражэння толькі дадзенай эмоцыі.

**1.2. Эматыўныя выказванні** (прыкладна 1,7 %), пабудаваныя паводле наступных сінтаксічных мадэляў: а) 'намінанты – назоўнікі і словы катэгорыі стану + часціцы як, які', напр.: *Тут прыгожа. Толькі жахліва! Уй, як жахліва! Бр-р-р!.. Бр-р-р!..* (У. К.-1); б) 'намінанты – словы катэгорыі стану + часціца так', напр.: *Тут так жахліва, так холадна, так змрочна! Я не жадаю, не жадаю паміраць...* (У. К.-1).

**1.3. Інтанацыя** (прыкладна 2,5 %). Эмоцыі могуць выражацца вербальна (з дапамогай эматыўнай лексікі ці эматыўных выказванняў), у такім выпадку «інтанацыя выконвае ролю інтэнсіфікатара ("узмацняльніка") ці стварае дадатковыя семантычныя адценні (тэмбры выказвання)» (Доўгаль 2008, 24), або толькі інтанацыйна, тады інтанацыя «выступае адзіным сродкам выражэння эматыўных сэнсаў, стварае эмацыянальную афарбоўку любога выказвання» (Доўгаль 2006, 8). У вуснай гаворцы эмоцыі могуць выяўляцца з дапамогай паўзы, змены тэмпу, рытму гаворкі, вышыні голасу, што на пісьме адлюстроўваецца пунктуацыйна (звычайна шматкроп'ем ці працяжкай), напр.: *Пятрок жахнуўся. – Ты што, ты што?.. Ты што гэта, таго?..* (В. Б.). У дадзеным выпадку інтанацыя выконвае ролю інтэнсіфікатара эмоцыі, бо эмоцыя страху рэпрэзентавана праз намінанту *жахнуўся*.

**2. Сродкі намінацыі эмоцыі страху** (прыкладна 64,7 % ад агульнай колькасці выяўленых выпадкаў рэпрэзентацыі эмоцыі страху). Намінацыя эмоцыі ажыццяўляецца з дапамогай прамого называння той ці іншай эмоцыі. У якасці намінантаў галоўным чынам ужываюцца квазісінонімы – словы, блізкія па значэнні, але якія немагчыма ўзаемазамяняць ва ўсіх кантэкстах (у адрозненне ад сінонімаў). У кожным шэрагу квазісінонімаў вылучаюцца дамінантныя кампаненты, якія лічацца спецыялізаванымі маркерамі эмоцый, у той час як астатнія кампаненты шэрагу квазісінонімаў належаць да ўскосных маркераў. Калі ўзяць, напрыклад, наступны шэраг квазісінонімаў (*страх – боязь – спалох – неспакой – хваляванне – трывога – жах – жудасць*), то дамінантай у гэтым выпадку з'яўляецца лексема *страх*, іншыя кампаненты разглядаюцца ў якасці ўскосных маркераў эмоцыі страху. Дамінанты ўбіраюць у сябе інварыянтныя кампаненты значэнняў лексем. Квазісінонімы галоўным чынам адрозніваюцца па наступных сэнсавых прыкметах: чыннік эмоцыі, інтэнсіўнасць, працягласць, магчымасць кантраляваць эмоцыю, ступень выражэння здольнасці да дзеяння, спосаб знешняй праявы. Напрыклад, па інтэнсіўнасці адрозніваюцца лексемы *спалох, страх і жах: страх – пачуцце і постаць вельмі моцнага спалоху, боязь* (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы 1983, 337); *жах – моцны страх да змянення* (Тлумачальны слоўнік беларускай мовы 1978, 255).

У якасці намінантаў эмоцыі страху могуць выступаць:

**2.1. Лексічныя адзінкі** (прыкладна 58,3 %): 1) адзінкі, якія называюць эмоцыю страху (страх) або розныя яе варыянты (жах, боязь, спалох, неспакой, трывога, хваляванне), напр.: *Я добра бачыў у вачах суддзі боязь, як у зацкаванага тхара...* (У. К.-1); 2) адзінкі, якія абазначаюць асобныя якасці аб'екта ці з'явы рэчаіснасці, што могуць выклікаць эмоцыю страху (страшны, жахлівы, жудасны, трывожны; жахлівейшы, страшэнны), напр.: *Над мурам, над тым, што калісьці было мурам, стаяла страшная, чорная з крывавым хмара...* (У. К.-2); 3) адзінкі, якія абазначаюць адчуванне чалавекам эмоцыі страху; такі тып намінантаў прадстаўлены: а) дзеясловамі (баяцца, пабойвацца, страшыцца, жахнуцца, жахацца, пужацца, спужацца, перапужацца, палохацца, спалохацца, напалохацца, перапалохацца, хвалявацца, непакоіцца), напр.: *Стары Дубасей задам поўз па абрыву, сунучы сабой жвір, і Пятрок аж жахнуўся (забіты?)* (В. Б.); б) словамі катэгорыі стану (страшна, боязна, неспакойна, трывожна, жахліва, жудасна), напр.: *Мне стала страшна, калі я пабачыў сухі чорны бляск яе вачэй...* (У. К.-1); 4) адзінкі, якія абазначаюць уздзеянне на іншага чалавека, што ў выніку вызывае эмоцыю страху (палохаць, спалохаць, напалохаць, пужаць, напужаць, спужаць, страшыць, трывожыць, непакоіць, хваляваць), напр.: *Нічога не будзе. Угаварыў я войта. Дый напалохаў трохі* (У. К.-2); 5) адзінкі, якія абазначаюць эмацыянальную прымету дзеяння; такі тып намінантаў прадстаўлены прыслоўямі (баязліва, неспакойна) і спалучэннямі назоўнікаў з прыназоўнікамі (з жахам, з бояззю, з трывогай), напр.: *— А я ўсё ж гляджу — паленым пахне, — баязліва сказаў Андрэй* (У. К.-2); 6) адзінкі, якія абазначаюць прымету дзеяння, здольную выклікаць эмоцыю страху (страшна, жахліва, жудасна), напр.: *— Так, вы! — крыкнуў я так страшна, што нават той, хто спаў, узняў галаву ад стала* (У. К.-1); 7) адзінкі, якія называюць чыннік дзеяння, прадстаўленыя спалучэннямі назоўнікаў з прыназоўнікамі (ад спалоху, ад страху, ад жаху), напр.: *Жанчына, якая падаравала мне сёння яшчэ адзін добры ўспамін, вар'яцее тут ад жаху...* (У. К.-1).

**2.2. Фразеалагічныя адзінкі** (прыкладна 6,4 %), якія ўжываюцца ў прааналізаваных тэкстах для перадачы адчування эмоцыі страху: а) з кампанентам сэрца (сэрца абарвалася, сэрца ёкнула, сэрца ледзянее, сэрца замірае, сэрца калоціцца, сэрца чуць не выскачыла, сэрца сціснула), напр.: *Сапраўды, ад моста ўжо чутны стаў гоман <...> яна адхінула ад твару калючую галіну і ўбачыла тое, што на момант прымусіла замерці сэрца* (В. Б.); б) з кампанентам валасы (валасы становяцца дыбарам), напр.: *Я глядзеў на яе, на Блакітную Жанчыну Балотных Ялін, і валасы мімаволі ўставалі дыбарам на маёй галаве...* (У. К.-1); в) з кампанентам душа (душа стыне, душа замірае, душа калоціцца, душа ные), напр.: *Душа яго калацілася, і думка ўзнімала пакутныя вобразы мінуўшчыны* (К. Ч.); г) з кампанентам кроў (кроў ледзянее, кроў у жылах стыне), напр.: *Праўда, пасля між адным і другім магло здарыцца такое, што — толькі паслухаеш — кроў ледзянее і жыць не хочацца...* (У. К.-1); д) з кампанентам цела/спіна (мурашкі пабеглі па цэле/па спіне, мороз па цэле/спіне прабягае), напр.: *І нечакана ў адказ на яго прагучаў нечуванай сілы голас, ад якога ў нявольных сведкаў пабег па спінах мороз* (У. К.-2). Вызначаныя адзінкі зафіксаваныя як фразеалагізмы ў «Фразеалагічным слоўніку беларускай мовы» (гл. Лепешаў 1993).

Ужыванне фразеалагічных адзінак з кампанентамі *сэрца, душа, валасы, кроў, цела/спіна* для перадачы эмоцыі страху можна растлумачыць тым, што дадзеныя фразеалагізмы адлюстроўваюць пэўныя фізіялагічныя працэсы, якія звычайна адбываюцца ў арганізме чалавека пры адчуванні страху.

**3. Сродкі апісання эмоцыі страху** (прыкладна 24,3 % ад агульнай колькасці выяўленых выпадкаў рэпрэзентацыі эмоцыі страху). Апісанне эмоцыі з'яўляецца аб'ектам ацэнкі ці самаацэнкі эмацыянальнага стану чалавека і, такім чынам, носіць пераважна рацыянальны характар. Вылучаюць наступныя сродкі апісання эмоцыі страху:

**3.1. Сродкі апісання асаблівасцей знешняй праявы эмоцыі страху** (прыкладна 17,4 %); яны класіфікуюцца на адзінкі, якія апісваюць: а) рух і жэсты суб'екта эмоцыі (ускочыць, адхінуцца, зваліцца, адступіць, горбіцца, адхіснуцца), напр.: *Ён аж хістануўся ўбок ад жаху, убачыўшы, што ў дзвярах з'явіўся той самы малады і абарваны, якога ён тады, даўно ўжо, траха не забіў жалезам па галаве* (К. Ч.); б) выразы твару, міміку суб'екта эмоцыі (шырока раскрыць вочы, разявіць рот), напр.: *— Дык што там? Што? — дапытвалася Сцепаніда, бачачы на абсвераным хлапечым твары толькі спалох, які гарэў таксама ў яго шырока раскрытых вачах, разяўленым роце* (В. Б.); в) фізіялагічныя рэакцыі арганізма чалавека пры адчуванні эмоцыі страху (змакрэць, задрыжаць, збялець, замерці, заплакаць, закашляцца), напр.: *Нявада з жахам уздрыгануўся, спазма здушыла яму горла, і ён прахрыпеў: — Позна? Яе расстралялі?* (К. Ч.); г) характар гучання гаворкі суб'екта эмоцыі (мямліць, сіпець, заікацца, крычаць, скуголіць, лямантаваць, стагнаць, віскатаць), напр.: *— Панове, панове, супакойцеся! — з невымоўнай трывогай выкрыкнула Яноўская* (У. К.-1). Вышэйадзначаныя сродкі звычайна выступаюць у якасці ўскосных маркераў эмоцыі страху, бо яны ўжываюцца ў тэкстах у спалучэнні з намінантамі эмоцыі страху.

**3.2. Сродкі апісання вынікаў, да якіх можа прывесці эмоцыя страху** (прыкладна 3 %): становіцца дрэнна, страціць прытомнасць, памерці, пастарэць, звар'яецца, галаву згубіць, напр.: *Я чакаў, што яна страціла прытомнасць, звар'яцела ад жаху, памерла, але толькі не таго, што пабачыў...* (У. К.-1).

**3.3. Сродкі апісання прадметаў і тых іх якасцей, якія здольны выклікаць эмоцыю страху** (прыкладна 2,6 %): магільная цішыня пакоя, неверагодна жорсткае забойства, дэманскі крык, напр.: *Апошні раз я пачуў крык дзікага палявання: нялюдскі, жахлівы, дэманскі* (У. К.-1).

**3.4. Сродкі апісання агульнавядомых, стэрэатыпных сітуацый, якія маюць дачыненне да эмоцыі страху** (прыкладна 1,3 %), напр.: *Калі сказаць сумленна, я баяўся, і вельмі баяўся. Пачуцці мае былі падобнымі да пачуццяў быка на бойні або чалавека, які сядзіць у дантыста* (У. К.-1).

Аналіз фактычнага матэрыялу дазваляе зрабіць выснову, што эмоцыя страху, як і іншыя эмоцыі чалавека, можа быць рэпрэзентавана ў беларускай мове трыма спосабамі: 1) непасрэдным выражэннем: эматыўныя выклічнікі; эматыўныя выказванні, пабудаваныя паводле пэўных сінтаксічных мадэлей ('намінанты – назоўнікі і словы катэгорыі стану + часціцы *як, які*'; 'намінанты – словы катэгорыі стану + часціца *так*'), інтанацыйныя сродкі; 2) прамой намінацыяй: а) лексічныя адзінкі, якія называюць эмоцыю страху або розныя яе варыянты, абазначаюць адчуванне чалавекам эмоцыі страху, эмацыянальную прымету дзеяння, чыннік дзеяння, асобныя якасці аб'екта, з'явы рэчаіснасці або прымету дзеяння, што могуць выклікаць эмоцыю страху, уздзеянне на іншага чалавека, што ў выніку вызывае эмоцыю страху; б) фразеалагічныя адзінкі з кампанентамі *сэрца, душа, валасы, кроў, цела/спіна*; 3) апісаннем: апісанне асаблівасцей знешняй праявы эмоцыі страху (рухаў, жэстаў, выразаў твару, мімікі, змен характару гучання гаворкі суб'екта эмоцыі, фізіялагічных рэакцый арганізма чалавека); апісанне прадметаў і тых іх якасцей, якія здольны выклікаць у чалавека эмоцыю страху; указанне на вынікі, да якіх можа прывесці перажыванне страху; згадванне агульнавядомых, стэрэатыпных сітуацый, якія маюць дачыненне да эмоцыі страху.

#### СКАРАЧЭННІ

**В. Б.** – Быкаў В. Знак бяды. Мінск, 1990; **К. Ч.** – Чорны К. Пошукі будучыні // Чорны К. Пошукі будучыні: Раман, аповесць, апавяданні. Мінск, 2001. С. 13–182; **У. К.-1** – Караткевіч У. Дзікае паляванне караля Стаха // Караткевіч У. Дзікае паляванне караля Стаха: Аповесць; Чорны замак Альшанскі: Раман. Мінск, 2000. С. 11–202; **У. К.-2** – Караткевіч У. Хрыстос прызямліўся ў Гародні (Евангелле ад Іуды). Мінск, 2007.

#### БІБЛІАГРАФІЧНЫ СПІС

- Бабенко Л. Г. Обозначение эмоций в языке и речи. Свердловск, 1986.  
 Доўгаль А. В. Сродкі выражэння эмоцый у сучаснай беларускай мове. Мінск, 2008.  
 Доўгаль А. В. Функцыянальна-семантычная катэгорыя эматыўнасці ў сучаснай беларускай мове: аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук. Мінск, 2006.  
 Калимуллина Л. А. Современные трактовки категории эмотивности // Филол. науки. 2006. № 5. С. 71–79.  
 Лепешаў І. Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: у 2 т. Мінск, 1993.  
 Романов Д. А. Языковая репрезентация эмоций: уровни, функционирование и системы исследований: автореф. дис. ... д-ра филол. наук. Белгород, 2004.  
 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. Мінск, 1978. Т. 2.  
 Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. Мінск, 1983. Т. 5.  
 Филимонова О. Е. Эмоциология текста. Анализ репрезентации эмоций в английском тексте [Электронный ресурс]. 2007. Режим доступа: [http://window.edu.ru/window\\_catalog/files/r64240/filimonova.pdf](http://window.edu.ru/window_catalog/files/r64240/filimonova.pdf). Дата доступа: 09.03.2010.  
 Шаховский В. И. Лингвистика эмоций // Филол. науки. 2007. № 5. С. 3–13.

Паступіў у рэдакцыю 25.03.13.

**Анастасія Сяргееўна Сідарэнка** – аспірантка кафедры беларускай мовы МДУ імя А. А. Куляшова. Навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры англійскага, агульнага і славянскага мовазнаўства МДУ імя А. А. Куляшова Я. Я. Іваню.

УДК 811.581

Д. Ю. КОВАЛЬ

### СЕМАНТИКА КАНОНИЧЕСКИХ ЛОГОГРАММ В АСПЕКТЕ КИТАЙСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЫ

**Резюме.** Анализируются особенности использования иероглифического письма для обозначения терминов китайской традиционной культуры. Для более строгого выделения объекта лингвистического исследования предлагается называть каноническими логограммами иероглифические знаки, обозначающие центральные понятия различных китайских философских, религиозных, естественно-научных и других систем, имеющие корреляты на всех уровнях духовной культуры и деятельности традиционного и современного Китая и, как правило, не переводимые, а транслитерируемые в иностранных языках. Подробно рассматриваются такие особенности семантического развития китайских канонических логограмм, как переход одних и тех же иероглифических знаков для обозначения основных понятий различных областей традиционной культуры вследствие единства терминологического аппарата и методологии философии, протонауки, религии, искусства и литературы в традиционном Китае; семантическая наглядность китайской терминологии как следствие ее автохтонности; формирование специфической системы маркировки, характерной для китайского письменного языка, знаки которого обладают семантикой внутренней структуры.

**Ключевые слова:** китайское письмо; семантика; категории традиционной культуры.

**Abstract.** The main focus of the article is the role of hieroglyphic writing system in the formation of Chinese traditional culture terms. To emphasize the object of the linguistic research the author of the article introduces the definition of canonic logograms as hieroglyphic signs that refer to the central concepts of different Chinese philosophic, religious, natural-science systems. These concepts with their hieroglyphic equivalents have correlations in most of the spheres of the culture of traditional and modern China and usually canonic logograms are not translated but transliterated in other languages. The author of the article analyses such peculiarities of the semantic development of the canonic logograms as: usage of the same hieroglyphic signs in different spheres of traditional culture as the result of holistic strategy in the development of the terminology and methodology of philosophy, religion, protoscience, art and literature in tradi-